

Fiáth Titanilla

Hugo Boss a tyúklábmintán¹ Formaruhák átalakítása a börtönben

T. Tamás megigazítja a szék karfájára helyezett Chanel márkájú kiskabátot, és helyet foglal. Szemből jól láthatom, hogy ezen a héten Gianfranco Ferré inget választott a pszichológusi meghallgatásra. „Piszkáltak már, hogy gyerekes vagyok, hogy márkanéveket írok a ruhámra – mondja, amikor észreveszi, hogy a golyóstollal felvésett feliratot fürkészem –, de nem érdekel. Ha már rabruhában kell lennem, legalább kövessem a divatot, nem? A másik meg az, hogy így megmutathatom a Nike-ba ragadt embereknek, hogy van elegáns kollekció a tévében látottakon kívül is.”

A ruhaviselet nem egyszerűen a külsőségekről szól – a börtönben sem. A divatjelenségeket vizsgálva feltérképezhetjük az egyes darabokba kódolt kulturális üzeneteket, következtetéseket vonhatunk le az egyén és a közösség, illetve a különböző szubkultúrák viszonyáról, valamint elemezhetjük a társas kölcsönhatásokat is. A divatszociológiai és kulturális antropológiai vizsgálatoknak a zárt intézetek első ránézésre igen szűkre szabott terepet kínálnak: az elítéltek felöltik a kötelező uniformist, az egyéni különbségek kifejezése pedig a szabadulásig várat magára. Közlelebbről szemügyre véve a fogvatartottak megjelenését azonban változik a kép: a tyúklábak rácsozatán és a „mákos” mintázat szembi-zsergető káoszán áttekintve a börtönvilág érték- és normarendszere rajzolódik ki.

A formaruhák – sokszor a házirenddel szembehelyezkedő – átalakításának háttérében kézenfekvőnek tűnhet az *individualitás* hangsúlyozását feltételezni elsődleges motívumként. Ahogy az egyik fogvatartott írja: „A legfőbb indíték a divat és a másoktól való eltérés. Ha nem is másoktól, de az egyszínűségtől.” Simmel (idézi Zsolt, 2006) ugyanakkor nem egyszerűen az elkülönülésre, hanem a *hasonulás* pszichés vágyára is hangsúlyt fektet a divat hatásmechanizmusának kutatásakor. Az elemzés egyik céljaként ezek szerint nem csupán a börtön uniformizáló tendenciáival való *egyéni* szembehelyezkedés vizsgálatát kell kitérűnünk, hanem a fogvatartottak azon lehetőségeinek tanulmányozását is, hogy bizonyos *csoportokhoz* hasonuljanak, másoktól pedig különbözzenek.

A továbbiakban azokat a technikákat szeretném bemutatni, amelyekkel felnőtt korú, férfi fogvatartottak élnek annak érdekében, hogy a bv. intézet által előírt viseletüket megváltoztassák. Az „orosz nyakra” vagy a „borsodi ingre” pusztá fegyvelemsértés helyett igyekszem *szimbólumokként* tekinteni, amelyek tu-

¹ A tanulmány megírásában nyújtott segítségért köszönettel tartozom kollégáimnak, különösen Mitró Lilla és Balázs László nevelőknek a formaruhákról készített fényképeikért; tanáraimnak, elsősorban Kapitány Ágnesnek és Kapitány Gábornak; azoknak a fogvatartottaknak, akik az idézett történeteknek és egyéb élményeiknek a megosztásával a munkámat segítették, illetve Fiáth Mariannának az ötletekért és a nyelvi átfésülésért.

lajdonosuk vagyonosságáról, értékrendszeréről és identitásáról éppúgy árulkodhatnak, mint arról a pozícióról, amelyet viseljük az elítéltek közösségének állandóan változó, informális rendszerében betölt.

Férfiasság, nőiesség

Sabo és mtsai. (2001) *Prison Masculinities* című tanulmánykötetükben kiemelik a hagyományosan férfias értékek erőteljes hangsúlyát a börtönökben. Véleményük szerint a hierarchiaviszonyok kialakítása, a domináns pozíciók elérésében szerepet játszó agresszió, a „keménység” és érzelemmentesség kultusza, a kegyetlen, sokszor brutális versengés és a heteroszexuális normarendszer arra engednek következtetni, hogy a fogvatartottak világa az ún. *hegemón maszkulinitás* egyik eltúlzott formája. Azok az elítéltek, akik nem osztoznak az említett „férfias” értékekben – fizikailag gyengébbek, homoszexuálisok, értelmiségiek stb. –, szükségszerűen alárendelt szerepekbe kerülnek. Annak ellenére, hogy hazai börtöntapasztalataim alapján úgy gondolom, hogy a maszkulinitás megjelenése a bv. intézetekben az említettél jóval összetettebb és bonyolultabb kérdés, vitathatatlan, hogy egyes fogvatartotti csoportok számára kiemelkedő jelentőségűek a fizikai erőhöz és a hatalomszerzés erőszakos formáihoz kapcsolódó értékek.

A „kigyúrt”, izmos test számos üzenetet közvetít a külvilág felé: önkontrollról, stabilitásról, autonómiáról, hatalomról és nem utolsósorban fizikai erőről árulkodik (így sok esetben meg is védi az illetőt a felesleges konfliktusoktól, részletesen ld. Fiáth és mtsai., 2010). A testméret illuzórikus nagyságának növelése érdekében a fogvatartottak – az edzések mellett vagy helyett – igyekeznek különböző szabászati trükköket is bevetni: „Az egyik leggyakoribb átalakítás a függőleges betét a kiskabát hátrészén – írja egy elítélt. – Akkor szükséges, ha valaki nagyobb darab, és a konfekcióméret nem jó rá. Nem kell mondanom, hogy sokkal többen szereznek be ilyen kabátot, mint amennyire szükség van.” A technika akkor a leglátványosabb, ha a betoldás kissé világosabb vagy sötétebb árnyalatú anyagból készült, és mindenki számára könnyen észrevehető. Előfordul, hogy a betét sem elegendő: találkoztam már fogvatartottal, akinek két kabátból kellett összevarrni egy hatalmasat, mert állítólag semmilyen méret nem volt számára megfelelő, még „pluszcsíkokkal” sem.

A vállasság látszatának kialakításában segíthet az is, ha valaki két-három „molinóban” megy le a sétaudvarra. A télikabátok hosszának levágása és az alsó részbe történő „gumibehúzás” ugyancsak a felsőtest szélességének optikai megnyújtásához járul hozzá. „Ami eleinte furcsa volt – számol be a tapasztalatairól egy első büntényes fogvatartott –, hogy a menők szűk, feszülős inget hordanak. Gyakran a valós méretüknél néhány számmal kisebbet kérnek a raktárostól. A zakó viszont pár mérettel nagyobb rajtuk. Hogy miért? Hát azért, mert így nagyobb hátat, vállat mutathatnak. Van is egy jó duma hozzá, amikor a menő oda szól a kisebbnek: Helló öcsi, tudd ám, hányas a kabát!”

„Testre szabott” ing

férfelcél ingujjból bukkannak elő, jól látható, hogy a testre szabást egyik zárkatárca végezte el. „Ki kell térnem az átalakítások fajtáira is – magyarázza írásában egy elítélt. – Sokat a zárkán csinálnak, de jobb, ha a varrodában javítják és varrják. A zárkásan, akármilyen ügyes is a varró, meglátszik, hogy nem tökéletes. A varrógépes viszont messziről észrevehető, és az értékéhez ad is valamennyi pluszt, hogy annak, aki hordja, ezt is sikerült elintéznie.”

Az idézet alapján nyilvánvalónak tűnik, hogy a börtönbeli sikerességhez nem csupán a testi erő, hanem az ügyesen kiépített *kapcsolathálózat*, az eszeség/rafináltság is hozzájárul: „Az új ruháknak nagyobb presztízse van, főleg, mert nehezebb őket beszerezni. Sok embernek hiába van áruja, vagy hiába álmező, egyszerűen nem kap. Feltűnőbb is a sok kopott ruha között a zsír új cucc. Pláne akkor volt ez így, amikor az új ingeken fehér gombok voltak: akkor mindenki ilyet akart. Idén a fekete gombos a menő.” A korábban még nem használt holmik – amellet, hogy jelzik, hogy tulajdonosuk kiváló érdekérvényesítő képességekkel rendelkeznek – a *másságuk*, feltűnést keltő ritkaságuk miatt is kiemelik viselőjüket. Olyan emberről árulkodnak, aki nem éri be azzal, hogy második vagy akárhánnyadik legyen a sorban: számára az elsőbbség a sikeresség mutatója. Ahogy a legutolsó divat követése civilben is a naprakészség jelzése, az új ruhadarabok utalhatnak tájékozottságra, ugyanakkor a higiénés szabályok szigorú követésére, „igényességre” is. (Hiszen a bebörtönzött nem tudhatja, miféle ember viselte az adott ruhadarabot korábban. Hasonló megfontolások állnak amögött is, amikor a „magukra adó” elítéltek nem adják le „tisztacserén” a nehezen megszerzett holmikat, és inkább maguk mosnak/mosatnak).

Évekkel ezelőtt az egyik dropprevenációs csoportfoglalkozáson fogalmazást írtattam a résztvevőkkel arról, milyennek látják a „férfias férfit”. Noha meglehetősen sokféle maszkulin viselkedésmintázatot és személyiségjegyet gyűjtöttek össze, az „egyéniséggel rendelkezik”, „nem utánoz senkit”, „a maga ura” megjegyzések valamennyi írásban szerepeltek. Amint azt a bevezetésben már említettem: az individualitás felértékelődése egy, az uniformizálásra irányuló erős nyomással jellemezhető környezetben nem meglepő. A fogvatartottak egy része az egyedi ruhaviselettel igyekszik jelezni, hogy senkihez sem hasonlítható, kü-

lönleges. Kevés, másutt valóban nem látható megoldástól eltekintve – például amikor az egyik elítélt a felesége nevét írta tussal az ingére, mert „így kapott erőt”, vagy amikor egy másik a saját monogramját, ami történetesen D. R. volt, rajzolta a kabátra, mutatva ezzel, hogy „többet tud a világról, mint sok diplomás” – a különbségek viszonylag jól csoportosíthatók.

Akadnak más intézetekből érkező fogvatartottak, akiknek valamiképpen sikerült megtartaniuk az előző börtönből származó formaruhát (mások szállítások alkalmával csereberélnek; a Budapesti Fegyház és Börtönben a fizioterápiára érkezőktől is be lehet szerezni néhány kívánatosabb darabot). A maszkulinitás hangsúlyozására a „keményebb ház” hírében álló börtönöket – amelyek nem aféle „leányneveldek” – jelző ruházat alkalmas: „Sokan szeretnének szegedi mintás nadrágot vagy kabátot szerezni. A mákos kialakítása más: olyan, mintha csíkos lenne, és a szabása is jobb. Ingben van olyan, amin nem tyúklábminta van, hanem S forma. A címke és a pecsét is lehetnek fontosak. Ma talán nincs olyan nagy presztízsű hely, ahol kiváltság és rang lenne ülni. Szeged vagy Márianosztra kemény helyek voltak, azokat a ruhákat az onnan jövők szívesebben hordták máshol is, hogy a keménységüket reklámozzák.”

Találkoztam már olyan elítélttel Budapesten, aki a *Szeged* feliratú kabátját azzal indokolta, hogy több mint tíz évet letöltött már, így joga van egy olyan börtön „márkajelét” viselni, ahová hagyományosan hosszú ítélettel kerülnek az emberek. Mindezzel kapcsolatban érdekes az is, hogy a *Sándorháza* vagy *Vác* című ingeket megtartók önmagukat sokkal nyilvánvalóbban definiálják azzal a börtönnel, ahonnan érkeztek, mint a születési helyükkel, vagy azzal a településsel, ahol élnek. A lokalitás ilyenforma kiemelése új elemet hoz a fogvatartotti közösségek dinamikájába: egy csoport nem csupán amiatt alakulhat ki, mert a tagjai azonos helységről származnak. Összekötő kapocs, közös identitáselem lehet az az intézet is, ahol a büntetésüket töltötték. Az otthonosság érzéséhez köthető helyek térképe ezekben az esetekben a zárt intézetek világával is kiegészül.

A címke a civil világhoz hasonlóan tudást, jóléti státuszt és beavatottságot sugall (aki *Márianosztra* feliratú inget visel, tudja – és talán tapasztalta is –, hogy ott nehezebb talpon maradni, mint mondjuk Baracsán). A márkák tehát elsősorban arról szólnak, amire őket látva asszociálunk: az egyéni és személyes kapcsolódás, ezáltal pedig az identitásépítés külső bizonyítékai. Általuk „a gyorsítás sebességével képesek vagyunk önmagunkat meghatározni, azaz a világ számára azonnal érthetővé válik a választásunk” (Olins, 2004: 16). A börtönben gyakori, hogy az elítéltek különböző cégek logóját rajzolják vagy hímezik a formaruhákra (Nike-pipát, Adidas-csíkokat stb.). Érdekes ugyanakkor, hogy sok esetben nem csupán az adott cég által közvetített értékekkel való azonosulásról van szó (ahogy például az Agressor márka felvarrása a hatalom és a dominancia iránti vágyat, vagy az Armani kiírása a luxus szeretetét és a topkategóriás holmik ismeretét jelzi). Előfordul ugyanis, hogy a fogvatartottak alsónadrágokról vagy pólókról származó, lényegében ismeretlen, reklámozott életstílusokra való asszociációkra lehetőséget nem adó címkéket varrnak az ingekre. Ezekben az esetekben a márka már nem önmagával azonos: a címke lényegében a „márkasság” helyett áll. A jelentése nem az adott cégre és az általa sugallt értékekre vonatkozik, hanem az arról való tu-

dásra, hogy márkával rendelkezni önmagában is értékes (így viszont akármilyen, könnyen hozzáférhető címke felvarrható, hiszen a lényeg a „felvarrás” aktusa, amely által az adott ruhadarab *valamilyenné* válik).

Akadnak elitéltek, akik nem elégednek meg az előre gyártott jelentésekkel: ahelyett, hogy máshonnan származó márkajelekkel látnák el a formaruhát, igyekeznek kreatív módon meghatározni magukat: „Másik módszer az átalakításra a hipózás. Fakóvá teszi a mákost. Szokták még a molinót is így kezelni, ettől zöld helyett sárga színű lesz. Önmagában nincs értéke a színnek, csak ritka, és nem annyira uniform. Ami ezen belül még kevésbé elterjedt, az a hipóval való írás molinóra. Ezt mi fejlesztettük ki talán 2008-ban. Egy filcet kimostunk, és a rostrészébe hipót öntöttünk. Vékonyan lehetett vele írni-rajzolni az anyagra, és sohasem kopott le. Mi speciel rovásírásmintákat rajzoltunk rá – ez tényleg ritka, csak néhány van forgalomban. Ebből fejlesztettük tovább hasonló motívumokkal a ráfestést. Valahonnan szereztünk festéket, ami nagyon jól tűrte a mosást és a gyűrést. Mintákat, sablonokat használtunk, elég profin néztek ki.”

A testméret kiemelését, a kapcsolatok, a tudás és a beavatottság szimbólumait, illetve az egyéniség hangsúlyozását tekinthetjük maskulinitásjelzéseknek is. Ezzel összefüggésben érdekes kérdés, hogy azok a fogvatartottak, akik transzneműként tekintenek magukra – azaz annak ellenére, hogy „férfitestbe” születtek, nőként definiálják magukat –, hogyan alakítják ki a femininitást börtönkörülmények között. Írásom témájánál maradván releváns probléma, hogy *férfiak* számára készült formaruha viselésére kötelezve hogyan válik nyilvánvalóvá a megjelenésükben a nőiség.

A börtön világa szimbólumokban viszonylag szegény: amíg a civil élet a femininitás számos formáját és értelmezését teszi lehetővé a családanyától a szexszimbólumig, a zárt intézetekben a nőiség megjelenítése korlátozott. Transznemű fogvatartottak viselkedését megfigyelve, illetve a velük folytatott beszélgetések alapján úgy tűnik, hogy a „nőies” szinte kizárólag a „férfiassal” szembenállóként, annak ellenpólusaként határozható meg. „Előfordul, hogy felébredek reggel, és iszonyú fáradt vagyok. Nincs kedvem összepakolni, takarítani, kávé főzni – meséli Cindy, egy fiatal transznemű elítélt.² – És akkor hirtelen beugrik, hogy jézusom, teljesen úgy viselkedek, mint egy pali! Gyorsan felkelek, fésülködök, kifestem magam, és teszem a dolgom.”

A külső megjelenéshez visszatérve: noha a testméret kiemelését korábban *maskulin* jellegzetességként értelmeztem, pontosabb volna úgy fogalmazni, hogy a megfelelően átalakított ruhák a gender karakterisztikumok, az adott nemre jellemző jegyek hangsúlyozását szolgálják. Amíg a férfiak a *felsőtest* erősségét, a kidolgozott izomzatot domborítják a szűkített ingekkel, addig a transzneműek elsősorban a nadrágok szarát varrják össze „csőfazonúvá”. A cél az izmos férfitesttel szemben álló, törekeny női test kiemelése. Mindehhez természetesen „megfelelő” alakformálás is szükséges. A test tömegének növelését edzés-

² Vö. Csicsayné Solymosi Mária: „Cindy”, avagy férfitestbe zárt nőként a börtön világában. *Börtönügyi Szemle*, 2011. 1. 51-66. [A szerk.]

sel és szteroidkúrákkal elérni kívánó férfiakkal ellentétben a magukat nőként meghatározó elitéltek szigorú diétáknak vetik alá magukat, hogy a „hatalmasak” mellett minél soványabbaknak tűnjenek. A többiekkel ellentétben az ingjük sohasem feszes, inkább bő szabású, a derékresznél bugyosan kihúzott – a női melleket imitáló –, a nadrágjuk azonban szorosan a combhoz és a vádlihoz simul. (A „macsók” ugyanakkor sohasem vesznek fel lefelé szűkülő nadrágot, leginkább attól tartva, hogy homoszexuálisoknak bélyegzik őket. Ennek érdekében sokan kisebb-nagyobb oldalmetszésekkel látják el a nadrág szárát, ami ezáltal lefelé bővülve terül szét a cipőn.)

„Csőfazsonú” nadrág

A transzneműek igyekeznek a nőkre jellemző kiegészítőket is beszerezni, vagy legalábbis utánozni azokat: míg a férfiak csatos vagy tépőzáras szíjakat viselnek, ők masnira kötik az övet. Ha nem sikerül szemhéjpúdert és szemceruzát becsempészniük, a sminket hamuval és filctollakkal oldják meg. Míg a fogvatartottak többsége előnyben részesíti a rövidre nyírt frizurát, a transzneműek hosszú haját növesztenek, és különböző csatokat, színes, plüssanyagból készült hajgumikat és pántokat illesztenek bele. A cél minden esetben az, hogy az egyértelműen férfiasnak tekintett jelölőkkel szemben álló, ellentétes szimbólumok által konstruálják meg és fejezzék ki az ily módon meghatározott női identitást.

Kint és bent

„Szegeден láttam olyan nadrágot – emlékezik vissza egy fogvatartott –, ahol a zsebek kívülre voltak varrva. Jól nézett ki, nagyon civiles volt.” A ruhák átalakításának egyik indítéka a „civiletség” demonstrációja: minél erőteljesebben különbözik egy ruhadarab az uniformistól, illetve minél jobban hasonlít a börtönfalakon kívül hordottakra, annál intenzívebben képes felkelteni a szabad élet illúzióját (ahol a ruháinkat többnyire nem kényszer hatására, hanem a választásaink következményeképpen viseljük). Az egyébként nem engedélyezett rövidnadrágot – amely éppen a tilalom és a ritkaság miatt képes a „kinti” élet felidézésére – gyakran készítik el a fogvatartottak bokszeralsóból úgy, hogy az elülső részére gombokat vagy cipzárt varrnak. Bár szorosabban nem érinti a ruhaviselet kérdését, megemlíteném, hogy az otthonosság érzésének felkeltése érdekében időnként az ágyneműt is dekorálják: „Nem cseréltünk ágyneműt, mi mostuk ki magunknak. Hogy miért? Azért, mert szereztünk alkoholos filceket és különböző mintákat, aztán öt centiméteres csíkokat rajzoltunk keresztbe-hosszába, vagy mesealakokat festettünk a kispárnára, a paplanhuzatra és a lepedőre is.

Teljesen úgy nézett ki, mintha civil ágynemű volna, még a közérzetünk is jobb lett tőle. És nem szóltak, mivel a bévés pecsét benne volt.”

Érdekes, hogy a zárt intézetekben ritkaságszámba menő holmik odabent még akkor is képesek divatosnak tűnni, ha „civilben” az adott forma vagy mintázat éppen idejétmúlt. A szinte fehérre hipózott nadrágok például a trendkövetés illúziójával ajándékozták meg a fogvatartottakat akkor, amikor a márványkoptatott farmer helyett, amelyre hasonlított, a börtönön kívül inkább az indigószínű, sötétebb nadrágok számítottak újdonságnak. Hasonlóképpen: az az elítélt, aki elmondása és fényképei-

Az ún. „borsodi ing”

nek tanúsága szerint a börtönbe kerülése előtt elsősorban a gallérral ellátott, Ralph Lauren stílusú pólókat kedvelte, az intézetben azonnal levágta az inggallért, és „orosz nyakúvá” alakította át. (Az „orosz nyakat” egyébként gyakran párosítják háromnegyedes ingujszabással. Ez az ún. „borsodi ing” már egyáltalán nem emlékeztet a börtönökben hordott ingekhez: leginkább egy civil pólóhoz hasonlítható.)

Annak ellenére, hogy a börtöndivat, azaz a minták és fazonok összessége elsősorban a készen kapott formaruhával való szembenállásként határozható meg – például ha gallér van az ingen, akármi a divat kint, bent le kell vágni –, az átalakítások természetesen gyakran igazodnak a civil trendekhez is. Az ún. „makkos cipő” népszerűségének csúcsán – legalábbis egyesek emlékezte szerint – azokban az intézetekben, ahol kötelező volt a fűzős, fekete „egyenlábbeli” viselése, az elítéltek maradék bőrdarabokból kisebb díszeket, „makkokat” sodortak, amelyeket a cipők elülső részéhez erősítettek. Nemrég találkoztam trapézszabású nadrágokkal is; amikor férfiak körében divatosnak számítottak, valószínűleg magasabb presztízsű fogvatartottak hordták őket. Jelenleg idős embereken láthatók, akiknek nem voltak megfelelő kapcsolataik ahhoz, hogy testhezállobb/divatosabb darabokat szerezzenek be.

„A csicskákra rátérve – jegyzi meg a trapéz nadrágok viselőivel kapcsolatban egy fogvatartott – el kell mondanom, hogy tényleg nagyon fals ruhákat adnak nekik, de ők tehetnek róla. Nem is tesznek ellene, vagyis azért, hogy jobb ruhákat kapjanak. Hát erre mondják, hogy amilyen az ember a börtönben, olyan kint is. Ezalól az öltözködés és a stílus sem kivétel!” Mivel igencsak korlátozott azoknak a tárgyaknak a köre, amelyek által a fogvatartottak az identitásukat és az általuk preferált értékeket kifejezhetik, a megjelenés óriási szerepre tesz szert a benyomáskeltésben. A formaruhák átalakítása – a hozzájuk választott kiegészítők-

kel: övekkel, órákkal, ékszerekkel és cipőkkel együtt – lehetőséget ad arra, hogy az elítélt ne csupán az általa mesélt történeteken keresztül, hanem a külsejével is számot adjon arról, hogy kicsoda ő „kinti életben”.

„Van a bévés bakancs – folytatja az imént idézett fogvatartott. – Inkább egy rossz állapotú cipőben járok, csak ne kelljen felhúznom. Szerintem itt nem sokan tudják, hogy a cipőhöz kell öltözködni, még ha rabruháról van is szó. (...) A rab-sapkát nevetségesnek tartom. Nem venném fel akkor sem, ha fegyelmet indítványoznának ellenem a viselet megtagadásáért.” Azok a fogvatartottak, akik a jó megjelenést elsősorban a kifinomultsággal és az eleganciával kapcsolják össze, a formaruhát igyekeznek a férfiöltönyökhöz hasonlóvá alakítani. Gyakori az élvarrás a nadrágokon (vagy ha ezt nem sikerül elintézni, a kimosott nadrágot próbálják élre hajtogatva megszáritani). A kiskabát hosszának megrövidítése, az ujjakra varrott „mandzsettagombok”, az alakvonalát követő szabás, az ingek „rejtett gombolása”, a nadrág deréktáján kialakított hajtások és az alján található bevágások az „olaszos stílus”, a *Keresztapa* filmekből is ismerős nagystílu elegancia ismertetőjegyei. Akadnak ugyanakkor olyanok, akik a börtönbeli kommunikációt gyakorta jellemző nagyotmondás, hazudozás eseteiként dekódolják a benti eleganciát: „Nagyon sokan azt hiszik, hogy jól áll rajtuk a rabruha, ha így-úgy be van varrva. Teszik-veszik magukat, megjátsszák a finomat, csak amikor elmennek az ember mellett, akkor a szó szoros értelmében érezni lehet rajtuk a jólápoltság ellentétét.”

Szubkultúrák, börtönjelek

„Mostanában az emberek kezdenek egy másik börtönstílust felvenni a sétán. Nem tűrik be az inget, és csak a felső gombot gombolják be, a többit nem használják. Ha jól tudom, a *Vér kötelez*ben vették fel így ezt a nem is tudom, minek nevezhető.” A fogvatartott által említett film a börtöntematika és a gengébrázolás miatt igen népszerű az elítéltek körében (a V. L. jelek, azaz a *Vér kötelez* szereplőinek fiatalkori bandájára, a Vatos Locosra utaló közös tetoválások, illetve a börtönben alapított, filmbeli La Onda genggel kapcsolatos rajzok, beszédstílus, szóhasználat stb. gyakoriak azok között, akik a bebörtönzést a bűnözőidentitás meghatározó elemeként próbálják értelmezni, illetve a saját csoportjukat a film-ben látottakhoz hasonlítani). Feltételezhetően szintén a börtönközösség erősítése és a hatalommal való szembenállás demonstrációja vezetett évekkel ezelőtt ahhoz, hogy az elítéltek bizonyos csoportjai megváltak a kiskabáton található hajtókáktól, az ingeket pedig álló vagy „orosz” nyakúvá alakították át: „Ha jól tudom, elsőként a borsodiak alakították át így a ruháikat, így akarták a börtönbeli erejüket láthatóvá tenni – magyarázza egy fogvatartott. – Különös bátorság kellett hozzá az elején, a rendszerváltás időszakában kezdődő enyhüléskor. A nők láthatóbbá váltak. Manapság talán nem ennyire egyértelmű a megfelelés, mert egyre többen hordják így.”

A kriminális szubkultúrákkal összefüggésbe hozható divat mellett – jóval ritkábban – előfordulnak alternatív zenei és ifjúsági szubkultúrákra utaló jelenségek is. Akadt punk fogvatartott, aki rendszeresen alig látható anarchiajeleket rajzolt a *Budapest* címke mellé. Egy skarajongó az ing fehér gombjait különböző színűekre cserélte, ahogy azt külföldi fesztiválokon látta. A rapzenét kedvelők igyekeznek oldalzsebeket – kevésbé bátrak nagy méretű farzsebeket – varrni a nadrágjukra, amelyet baseballsapkává alakított, sildes fejedővel kombinálnak. A magukat a „fősodorral” szemben meghatározó szubkultúrák szimbólumainak viselése segít abban, hogy a fogvatartott a börtönbeli szerepeken kívül, az „elítéltségi identitás” mellett megőrizhessen valamit mindabból, amivel a civil életében azonosult.

A szubkultúra-jelölök mellett számos egyéb jelzés is megtalálható, amelyeknek az identitásépítésben és -erősítésben lehet szerepe. Ilyenek például a nemzeti identitás szimbólumai: a március 15-én viselt, horgolt kokárda vagy a molinóba hipózott Magyarország-térkép és a rovásírással készített feliratok. Az intézetben működő gimnázium szalagjának kitűzése a negyedik évben a börtön valamennyi elítélteje és dolgozója számára

Horgolt kokárda

világossá tette, hogy viselője nem csupán a tanulást tartja fontosnak, hanem a „tanultak”, az érettségizettek tágabb közösségéhez való tartozást is. Az inggallérra varrott apró, fekete sáv vagy az ing alól elővillanó, fekete színű póló azonnal mutatja, ha valaki elveszített valakit, és gyászol. Noha nem minden fogvatartott él a lehetőséggel, akik felvarrják a gyászszalagot, egyértelműen megkülönböztetik magukat a többiekétől: jelzik, hogy azok a viselkedésformák, amelyek velük szemben idáig elfogadottak voltak, a következő időszakban nem működtethetők. A fekete jelzés kijelöli a viselőjével szembeni elfogadható magatartás határait, ugyanakkor érthetővé, indokolttá teszi az ő viselkedését is (például nem mondhat-

ják rá a többiek, hogy „bereccsent”, nem bírja a börtönt, amikor szótlannak és levertnek látják napközben, mivel a megváltozott viselkedés a jelzés miatt azonnal értelmezhetővé válik).

Annak ellenére, hogy a tavaszi és az őszi ruhacsere alkalmával az átalakított holmik olyan emberekhez is eljuthatnak, akik nem feltétlenül azonosulnak a darabok szimbolikájával, megítélésem szerint a *megjelenés egésze* továbbra is alkalmas arra, hogy a fogvatartotttól árulkodó üzenetként olvassuk. A legutóbbi cserét követően például néhány hét alatt „helyreállt” a rend. A fogvatartottak „üzleteltek”,

csereberéltek, szabtak-varrtak: akinek számított a saját megjelenése, hamar elintézte, hogy hozzá kerüljön a megfelelő holmi (amelyet aztán az értékrendjének megfelelően tovább alakíthatott vagy dekorálhatott). Aki viszont nem a méretének vagy az ízlésének megfelelő darabokat kapott, ugyanakkor képtelen volt tenni ez ellen, arról éppen a néhány számmal kisebb nadrág vagy a korábban „feszülössé” átalakított, ám az ő testén másképp mutató ing árulta el, hogy szerényebb kapcsolati tőkével és érdekérvényesítő képességgel rendelkezik.

A fogvatartottak viszonya a formaruhákhoz a régi iskolaköpenyeket idézi. A célkitűzés ugyan korábban is az egyéni különbségek elfedése volt, de a köpeny milyensége és minősége, illetve a hordásának mikéntje kiválóan jelezte a tulajdonos vagyonosságát, kreativitását vagy merészségét. Ha sikerül odafigyelnünk, és dekódolnunk az uniformisba rejtett üzeneteket a gazdagságról, a tudásról, a különféle identitásokról, az aktuális élethelyzetről vagy a börtönközösségben betöltött pozícióról, alighanem jóval többet nyerhetünk, mint ha az egyéni és csoportértékek ártalmatlan kifejezéséért fegyelmi lapokat állítanánk ki.

Felhasznált irodalom

Fiáth T., Nemszilaj A., Sebestyén K., Rózsa S.: *Testképzavar, testedzésfüggőség és szteroidhasználat a börtönvilágban*. Börtönügyi Szemle, XXIX. évf. 2010. 2. 59–68.

Olins, W.: *A márkák*. Budapest, József Műhely, 2004.

Sabo, D., Kupers, T. A., London, W.: *Prison Masculinities*. Philadelphia, Temple University Press, 2001.

Schneider, J.: *Anthropology of Cloth*. Annual Review of Anthropology, Vol. 16., 1987. 409–448.

Zsolt, P.: *Dívatszociológia*. Budapest, Pro Die Kiadó, 2006.